

ӘӨЖ 343.359 (574)

Бижан Н.,
Әбдезов М.

**ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖАҢА
ҚЫЛМЫСТЫҚ
САЯСАТЫНДАҒЫ
СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН
КҮРЕСУДЕ ЗАҢДЫ
ТҮЛҒАЛАРҒА
ЖАУАПКЕРШІЛІК
ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ РӨЛІ**

*В статье рассматривается роль
назначения ответственности
юридическому лицу в борьбе с коррупцией
в соответствии с новой уголовной
политикой РК.*

In the article the problems of a criminal policy in the sphere of struggle against corruption are considered in the article.

Сыбайлас жемқорлық — әлеуметтік феномен, қоғам мен қоғамдық қатынастар туындысы. Сыбайлас жемқорлықтың пайда болуы мен өмір сүруі қоғамдық және шаруашылық қызметтегі басқару функциясының жекеленуі сөтінен бастап мүмкін болады. Себебі, нақ осы уақытта лауазым иесіне (басқарушыға) қоғам, мемлекет мұддесі үшін емес, жеке басы үшін ресурстарды пайдалану және шешім қабылдау мүмкіндігі пайда болады. Сонымен, сыбайлас жемқорлық өте ерте уақытта тұған және көзірті күні де бар күрделі әлеуметтік-саяси құбылыс ретінде көрінеді, сыбайлас жемқорлықтың көрініс беру формаларының өзгеруі барысында оның ауқымы тарылмайды.

Казіргі қоғамдағы сыйбайлас жемқорлық — басқа саяси, экономикалық, мәдени әлеуметтік институттармен өзара тығыз байланысты әлеуметтік институт, басқару жүйесінін элементі.

Сыйбайлас жемқорлық ұлттық шекаралардың шенберінен шығып кетеді, сондықтан онымен күрес көн ауқымда жүргізуді қажет етеді. Одан түсетін түсімдер "жұылғаннан" кейін әлемдік және ұлттық қаржы ағындарына құйылады да, мемлекеттік және халықаралық билік пен экономика институттарын бұзады. Ол заның, демократия мен адам құқыктарының үстемдігіне қатер төндіреді, қоғамның моральдік тіректерін, билікке деген сенімді, мемлекеттік басқару, тенденциялық әлеуметтік әділеттілік қағидааттарын қиратады, бәсекеге бөгет жасайды, экономикалық дамуды қыннадаты. Әсіресе ен қауіптісі – мемлекеттік билік орындарындағы сыйбайлас жемқорлық. Бұл жағдайда ол монополияның билікпен симбиозының, мемлекеттік қызметшілердің шешім қабылдаудағы қауқарсыздығының және шенеуніктердің бақылауда болуы мен оларға құқықтық жауапкершілік жүктелмеуінін көрінісіне айналады. Тәжірибелің көрсетуінше, сыйбайлас жемқорлық мемлекеттік баскарудың бүкіл жүйесін бұзады, мемлекеттік билік пен мемлекеттік қызметтің беделінін құлдырауына мүмкіндік жасайды. Сыйбайлас жемқорлық экономиканың дамуына кедегі жасайды және әсіресе экономика саласындағы ұйымдастырылған қылмыстың өсүіне мүмкіндік береді.

Мемлекеттік машинаны ұйымдастың қылмыстың колдануы мемлекеттік өкілеттіліктердің жеке меншікке айналдыру амалы ретінде тікелей сыйбайлас жемқорлықпен байланысты. Гегель пікірінше: "Мемлекеттік биліктің жеке индивидуум иеленген улесі — жалпыға ортақ

биліктін жоғалғаны деген сөз." Ол аз десеніз, индивидтер мен қылмыстық құрылымдар биліктін өздері иеленген бөлігіне сүйене отырып, мемлекетке, азаматтық қоғам институттарына, оның құндылықтарына шабуылға шығады. Сыбайлас жемқорлық мәселесін шешпей, мемлекеттік басқарудың міндеттерін сөтті орында мүмкін емес.

Сыбайлас жемқорлық феноменін түсінуге қатысты сантурлі әдіstemелік ынғай-бағыттар бар. Оны ежелден-ак түрлі әлеуметтік, саяси, криминологиялық, құқықтық аспекттерде карастырған.

Осылайша, Платон мен Аристотель сыбайлас жемқорлықты саяси категорияға жатқызды, Н. Макиавелли оны мемлекеттің азаматтық ізгілікті бұзатын жалпы сырқатының белгісі ретінде санады, Ш. Монтескье оны нәтижесінде жақсы саяси тәртіп немесе жүйе жарамсызға айналатын дисфункциональдық үдеріс ретінде сипаттады.

Қазіргі ғылыми, оқулық және қоғамдық-көсем сөздік әдебиеттерде де сыбайлас жемқорлықта түрліше аныктама беріледі. Сыбайлас жемқорлық туралы онымен күресудін әмбебап амалын анықтауға негіз болатын бірауызды ұғымды қалыптастыру — күрделі эволюциялық үдеріс. Сыбайлас жемқорлықтың интегралдық сипаты бұл күрделі құбылыстың бір ізді, бір мағыналы анықтамасын жасауға бүтінгі күні мүмкіндік бермей отыр.

Алайда, бәрібір сыбайлас жемқорлықтың тарихи алғашқы анықтамалары құқық саласына жатады.

Қоғамдағы құбылыстардың барлығы, есірепе құқық және экономика салаларындағы құбылыстар белгілі бір зандылықтарға тәуелді. Зандардың тиімді қолданылуы, сақталынуы арқылы әрқашан жемісті құқықтық және экономикалық саясаттар жасалады. Бұл – тарихи дәлелденген құбылыс. Трансформациялық кезеңде бұл зандылықтар жаңа мазмұнға ие болып, өз маңызын арттырады.

Нарықтық қатынастарға ауысуымен, акша-несие, салық саясаты мен сыбайлас жемқорлық салаларындағы құқықбұзушылықтармен байланысты байқалған қоғамдық құбылыстар көп жағдайда экономикалық дағдарыстар тудырып отырады. Бұл, үлттық экономикадағы көптеген маңызды мәселелердің осы зандылықтарды терен сарапал, зерделемей шешіліп жатқандығынан, ен бастысы, тұрақты жетілген құқықтық жүйенін қалыптасып болмауынан, нәтижесінде құқықбұзушылықтар санының өсуімен байланысты болып отыр. Әлеуметтік жағдай шиеленіскең жағдайда қылмыстылыққа жол бермеудің керектігі байқалады.

Осы орайда мемлекеттің сыбайлас жемқорлық қылмыстарының алдын алуда бүтінгі күннің талабына сай, теориялық және тәжірибелік маңыздылығы жоғары, әрі өзекті екені белгілі. Бұл қылмыстылық түрінің алдын алуда Қазақстан Республикасы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» заңын ТМД мемлекеттерінің арасында бірінші болып кабылдап қана қоймай, сонымен қатар жалпы адам, қоғам, мемлекет мүддесін корғауда Конституциядан бастау ала отырып, бұл бағыттағы күрсетерін үдегіп, ерістете түседі [1].

Экономикалық қолдау және даму Ұйымы (ЭҚДҰ) көнессу бөлімінің бірауызды шешімімен 2004 жылдың 14 желтоқсанынан бастап Қазақстан Стамбулдың сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресу жұмыс жоспарына қатыстырылған.

Қазіргі кезде Қазақстан «Сыбайлас жемқорлыққа қылмыстық жауапкершілік» (Страсбург, 27 қантар 1999ж.), «Қылмыс жолымен табылған табыстарды анықтау, алу, тәркілеу» (Страсбург, 8 қараша 1990ж.), «Біріккен Ұлттар Ұйымы сыбайлас жемқорлыққа қарсы» (31 қантар 2003ж.), халықаралық конвенцияларымен қоян қолтық жұмыс жасауда.

2008 жылы қазан айында Астанада өткен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі форумында «Нұр Отан» ХДП Тेңгіс Н. Назарбаев бұл күрсетін негізгі бағыттарының біріншісі – сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі заннамаларды жетілдіру екенін атап өтті [2].

Қазіргі таңда бұл қылмыс түрі күн санап өсуде. Қылмыстың ауқымын, масштабын азайту үшін занды тұлғаға қылмыстық жауапкершілік тағайындау - заман талабының бірі болып отыр. Ғасырлар койнауындағы дүбірлі оқиғаларға толы карт тарихқа үніліп, көз жүгіртер болсақ: адамдарды жаракаттаған бұқаларды, жасөспірімдерді талаған доныздарды, жеміс ағаштарын тауыстқан құрттарды жауапкершілікке тарқан қылмыстық істер күе болады. 1474 ж. Баденде жұмыртқа тапқан қоразды өртеген. 1653ж. Ресейде Углич қаласында Дмитрий патшаның қайтыс болуына байланысты жиынға көтеріп, мемлекеттік қылмысы үшін конырау сотталған. Конырау қамшымен өлім жазасына кесіліп, Сібірге (Тобольск) жіберілген. Нандарды бұлдірген тышқандар үстінен журғізілген процесс 1710 ж. Францияда өткен[3].

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған қылмыстық құқықтық саясат тұжырымдамасына сай экологоиялық, экономикалық және сыйбайластық қылмыстарды үшін заңды тұлғардың қылмыстық жауапкершілігін енгізу қарастырылған [4].

ҚР ҚК-інде жаңа бабын, яғни сыйбайлас жемқорлық қылмыстары үшін заңды тұлғаларға қылмыстық жауапкершілік қарастыру қажет. Мұндай қылмыстық жауапкершілікке тартудағы негізі ретінде, аса ірі мөлшер соммасында (5000 айлық есептік көрсеткіш) келтірілген залалы белгілеп көрсетілсе.

Жазаның жаңа түрі ретінде ҚР ҚК-нің 39-бабына[5] «Заңды тұлғанын пакет акциялары немесе құрылтайшылар үлесінін пайыздарын мәжбүрлеп мемлекет меншігіне сатып алу немесе алып қою қарастырылса. Абайсызда немесе бірінші рет женіл және орта дәрежедегі жасалған қылмыстарда, сондай-ақ қылмыс салдарынан келтірілген залалдардың мөлшеріне қарай пакет акциялары немесе құрылтайшылар үлесінін пайыздарын мәжбүрлеп мемлекет меншігіне арзан бағамен сатып алу қолданылса, ал қасақана немесе қайталанып жасалған ауыр және аса ауыр қылмыстарда және залалдары аса ірі мөлшерде болғанда, мемлекет меншігіне кезең-кезеңімен алып қою жазаларының қолданылуы. Сондай-ақ, бұл жаңа жазаларды негізгі жазамен қатар қосымша жаза ретінде де қолдану. Бұл жазаның Қылмыстық кодекстің 39-бабындағы қосымша жаза ретінде қолданылатын мүлікті тәркілеуден айырмашылығы мынада. Тәркілеу - тұлғанын тырнақтап жинаған мүлкін, бар дүниесін бір күнде зан жүзінде мемлекет меншігіне айырып алу. Ал, жазаның бұл жаңа түрлері біріншіден, оның қайтадан қылмыс жасаған жағдайда бар дүниесінен айырылатынын түсіну үшін, оның түзелуіне, ойлануына мүмкіндік тұғызатын тағыда бір мезгілдін мемлекет тарағынан берілуі. Екіншіден, тұлғага қолданылатын жазаның мақсаты ретінде, оның бүкіл мүлкін зан жүзінде тартып алып, тақыр кедей етіп, қайта қылмыс жолына түсінеле себеп болмайды, яғни бірінші кезекте мемлекет оның мүлкін төмен бағамен болса да сатып алу арқылы, қоғамның белгіленген талаптарын бұзбастан өмір сүруіне, тірішілікті заңды жолмен жүргізуі мақсатында оның қолына қаражат береді. Ал, қылмыскер қылмыстық жолға қайта түсіп, ауыр және аса ауыр, қасақана қылмыс жасайтын болса, мемлекет онда да оның мүлкін кезең-кезеңімен мәжбүрлеп мемлекет меншігіне өткізу. Ушіншіден, тұлғаның мешігіндегі шаруашылық субъектілерінін пакет акциялары мен құрылтайшылардағы үлесімен қосілкерліктеріне үлескер ретінде қатыса отырып, мемлекет олардың зан шенберінде ғана пайда табуына кепіл де бола алады. Демек, атапған жаза түрлері, қылмыстың алдын алуда, қылмыскерге түзелуіне тағыда мүмкіндік тудыра отырып, қылмыстылықты азайтуда әсерін тигізетін негізгі шарлардың бірі болуы мүмкін.»

Сонымен қатар, қолданылатын жазаның санкциясында келтірілген зардаптың үш есе мөлшерінде айыппұл салуды қарастырса. Мысалы: Заңды ұйым тарапынан мемлекетке келтірілген зардап соммасы бір миллион теңге болса, жаза үш миллион теңге соммасындағы айыппұл болмақ.

Оның үстіне, жеке тұлға Қазақстан территориясынан тысқары жерде болуына байланысты ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 50-бабының 1-бөлімі 5-пунктіне сойкес қылмыстық іс жүргізу тоқтатылады [6], ал заңды ұйым қылмыстық қудалаудан бой тасалай алмайды. Демек, қылмыстық заннамадағы жауапкершілік тарту, кінәліні жазалау қағидатты міндетті түрде орындалмақ. Сонымен қатар, кінәлі жеке тұлға өмір бойы жинаған дүниесінен айырылғысы келмейтіні санаға сыйымды болар.

Атапған шараларға мемлекеттің, қоғамның, жалпы адамзат баласының сыйбайлас жемқорлықпен құресін женілдететініне, сондай-ақ сапасын арттыратынына сеніммен қарасақ.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституациясы. – Алматы: ЮРИСТ, 2006. – 5 б.
2. «Егемен Қазақстан», 2008ж. 15 қазан, 1-2 б.
3. Қайыржанов Е. Уголовное право РК.-Алматы: Арда, 2006. –248с.ҚР
4. «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған қылмыстық құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» ҚР Президентінің 2009ж. 28 тамыздағы №858 Жарлығы, Егеменді Қазақстан, 2009жыл 28 тамыз, №281-283(25680).
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2005. – 77 б.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі.– Алматы: ЮРИСТ, 2008. – 19 б.